

Лекція

Основні закономірності психічного розвитку в дитинстві

Мета: дати поняття студентам про основні закономірності психічного розвитку в дитинстві. Забезпечити засвоєння особливостей психічного розвитку в дитинстві. Розвивати аналітичне та логічне мислення, понятійний апарат здобувачів фахової передвищої освіти з навчальної дисципліни. Виховувати професійну культуру студентів: бажання використовувати психологічні знання у професійній діяльності педагога.

Мотивація мети: знайомство з основними закономірностями психічного розвитку в дитинстві сприяє формуванню розуміння студентами їх значення для використання в педагогічній практиці.

План

1. Поняття про психічний розвиток і його детермінанти.
2. Особливості і закономірності психічного розвитку в дитинстві.
3. Періодизація психічного розвитку в епоху дитинства.
4. Психічний розвиток новонародженої дитини.
5. Психічний розвиток дитини першого року життя.
6. Психічний розвиток дитини раннього віку.
7. Психічний розвиток дошкільника.
8. Психічний розвиток молодшого школяра.
9. Інваріантні вікові характеристики молодшого школяра.

Література:

1. Вікова психологія і психодіагностика : підручник / Л. Г. Терещка. Київ : Слово, 2016. 608 с.
2. Галян І.М. Психодіагностика: навч. посіб. / І.М. Галян. – К.: Академвидав, 2011. – 464 с.
3. Грінцова О.М., Терещенко Л.А. Дитяча психодіагностика: навчально-методичний посібник. Вінниця: Нілан-ЛТД, 2015. 227 с.
4. Методи діагностики психічного розвитку дітей / І. М. Гоян, А. А. Палій // За ред. А.А. Палія. – Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2014. – 652 с.
5. Павелків Р. В. Психодіагностичний інструментарій в умовах дошкільного закладу [текст] : навч. посіб. / Р. В. Павелків, О. П. Цигипало – К. : «Центр учбової літератури», 2013. – 296 с.

Засоби навчання: презентація, Moodle, Padlet.

Домашнє завдання:

- опрацювати лекцію;
- скласти психологічний словник з ключових слів теми;

- підготуватися до практичного заняття «Основні закономірності психічного розвитку в дитинстві», виконати завдання та завантажити в Moodle.

1. Поняття про психічний розвиток і його детермінанти

Розвиток психіки – послідовні, прогресивні (хоча і включають окремі моменти регресу) і в цілому незворотні кількісні і якісні зміни психіки живих істот.

Особливості психіки людини, її свідомість – продукт суспільно-історичного розвитку. У сучасній західній психології переважає еkleктичний підхід до розвитку психіки. Загально визнані теорія і методологія відсутні.

Можна відзначити лише два загальних положення, характерних для більшості концепцій:

1) виділяються дві групи факторів, що зумовлюють розвиток психіки: природні задатки і зовнішнє оточення; іноді виділяється в особливу групу факторів особистісна активність, що відрізняється від природних задатків; у зовнішньому оточенні, коли мова йде про людину, звичайно звертається увага на засвоєння соціальних і культурних норм, зафіксованих у знаково-символічних формах; відзначається, що під впливом цих форм відбувається перебудова структур психіки;

2) визнається наявність деяких універсальних законів розвитку психіки, зокрема – об'єднуючий онтогенез і філогенез людської психіки; найбільш чітко ця ідея була висловлена американським психологом Стенлі Холлом (1844–1924) у його теорії рекапітуляції, відповідно до якої онтогенетичний розвиток психіки дитини відтворює філогенез людства. Розвиток психіки людського індивіда – обумовлений і в той же час активний саморегульований процес. Це – внутрішньо необхідний рух, «саморух» від нижчих до вищих рівнів життєдіяльності, у якому зовнішні обставини, навчання і виховання завжди діють через внутрішні умови; з віком поступово збільшується роль власної активності індивіда в його психічному розвитку, у формуванні його як особистості.

Рушійними силами розвитку психіки людини як суб'єкта діяльності, як особистості є внутрішні суперечності. Суперечності, що виникають у житті людини, між цілями, завданнями і наявними для їх досягнення засобами, між прагненнями і можливостями для їх задоволення, між тенденціями до мінливості і до стереотипії, між старим і новим і так далі вирішуються за допомогою діяльності особистості, поступаючись місцем новим суперечностям.

Концепції психічного розвитку дитини в онтогенезі:

1. Культурно-історична концепція Л.С. Виготського, згідно якої інтерпсихічне стає інтрапсихічним. Генезис вищих психічних функцій пов'язаний із використанням знаку двома людьми в процесі їх спілкування, без виконання цієї ролі знак не може стати засобом індивідуальної психічної діяльності.

2. Теорія діяльності О.М. Леонтьєва: всяка діяльність виступає як свідома дія, потім як операція і в міру формування стає функцією. Рух здійснюється тут зверху вниз – від діяльності до функції.

3. Теорія формування розумових дій П.Я. Гальперіна: формування психічних функцій відбувається на основі предметної дії і йде від матеріального виконання дії, а потім через його мовленнєву форму переходить у розумовий план. Це найбільш розвинена концепція формування розумових дій.

4. Концепція учбової діяльності – дослідження Д.Б. Ельконіна і В.В. Давидова, у яких розроблялася стратегія формування особистості не в лабораторних умовах, а в реальному житті – шляхом створення експериментальних шкіл.

5. Теорія «первинного олюднення» І.А. Соколянського та А.І. Мещерякова, у якій намічені початкові етапи формування психіки у сліпоглухонімих дітей. Стратегія формування психічних процесів – одне з досягнень радянської дитячої психології. Це найбільш адекватна стратегія для сучасного розуміння предмету дитячої психології. Процес розвитку психіки

продовжується і в зрілому віці. Його основними чинниками є: самоосвіта, професійна праця, громадська діяльність, спортивна і ін. види діяльності, родинне життя, виховання своїх дітей.

2. Особливості і закономірності психічного розвитку в дитинстві

Дитинство – термін, що позначає початок періоду онтогенезу – від народження до підліткового віку.

Згідно з прийнятою у вітчизняній психології і педагогіці періодизацією, дитинство охоплює:

- 1) вік немовляти** – від народження до одного року;
- 2) раннє дитинство** – один-три роки;
- 3) дошкільний вік (вік гри)** – від одного року до шести-семи років;
- 4) молодший шкільний вік** – від шести-семи до десяти-одинадцяти років.

Головна соціальна функція дитинства полягає в підготовці людини до дорослої самостійної праці; вона визначає специфіку вікової диференціації, тривалість і своєрідність дитинства. Але психологічна функція кожного вікового періоду, на думку видатного вітчизняного психолога Олександра Запорожця (1905–1981), полягає не в підготовці до наступного вікового етапу онтогенезу, а в самодостатності і самоцінності кожного віку. Дитина на кожному віковому відрізку життя повноцінно і змістовно «живе», а не «готується» до дорослого життя, і завдання дорослих забезпечити реалізацію всіх потенцій і можливостей кожного вікового періоду.

На характер і зміст окремих періодів дитинства впливають також конкретні соціально-економічні й етнокультурні особливості суспільства, у якому зростає дитина, у першу чергу система суспільного виховання. При різних видах дитячої діяльності, що послідовно змінюються та визначаються суспільством, відбувається відтворення (присвоєння) дитиною історично сформованих людських здібностей.

Психічний розвиток дитини вражає своєю інтенсивністю. Дитина оволодіває мовленням, прямоходінням, навчається діяти з найпростішими

побутовими предметами, виникають перші види діяльності, що мають цілеспрямований, планований характер, значного розвитку досягає спілкування як з дорослими, так і з однолітками, поведінка дитини спрямовується нею згідно з вимогами дорослих, закріпленими в правилах. Тобто в дитинстві закладається фундамент розвитку психічних процесів, функцій, властивостей та особистості в цілому.

Психічний розвиток відзначається такими закономірностями.

1. Гетерохронність: нерівномірний, хвилеподібний характер розвитку окремих психічних процесів особистості. Для кожної психічної властивості є специфічний період, коли вона розвивається найбільш інтенсивно. Ці періоди – сензитивні. Наприклад, для розвитку мовлення сензитивним є період до 2-х років, потім можливості й темпи розвитку мовлення значно знижуються.

2. Асинхронність: різні психічні функції мають різні сензитивні періоди і за тривалістю, і за віком їх настання. Наприклад, у дошкільників провідним процесом психічного розвитку є пам'ять, а в молодшого школяра – мислення. Л.С. Виготський про цю особливість висловився таким чином: для дошкільників подумати означає згадати, а для молодшого школяра згадати означає подумати.

3. Стадіальність: етапи розвитку мають певну послідовність і взаємозв'язані. Новий етап виникає на основі попереднього і вносить свої неповторні риси у психіку дитини. Тому кожна стадія має свою цінність й жодну з них не можна вилучити із загального ходу розвитку дитини.

Відповідно ставиться завдання не скоротити період дитинства, а, навпаки, збагатити його, щоб розвиток був найбільш ефективним. Максимальне розкриття всіх можливостей віку для психічного розвитку дитини О.В. Запорожець назвав **ампліфікацією**.

Характеристиками кожної стадії психічного розвитку виступають соціальна ситуація розвитку, основні новоутворення психіки й особистості та провідна діяльність.

Під соціальною ситуацією розвитку розуміється співвідношення зовнішніх і внутрішніх умов розвитку психіки особистості (Л.С. Виготський).

Вона визначає ставлення дитини до оточуючого та вимоги дорослих до дитини. Як вікові новоутворення виступає новий тип будови особистості та її діяльності, психічні зміни, що виникають у цьому віці й визначають перетворення в свідомості дитини, її внутрішнє й зовнішнє життя. Це ті позитивні надбання у психіці, які дозволяють перейти до нової стадії її розвитку.

Провідна діяльність забезпечує кардинальні лінії психічного розвитку на певній його стадії (О.М. Леонтьєв). У цій діяльності формуються основні особистісні новоутворення, відбувається перебудова психічних процесів і виникають нові види діяльності. Так, наприклад, у предметній діяльності в ранньому віці формуються «гордість за власні досягнення», активне мовлення, складаються передумови для виникнення ігрової й продуктивних видів діяльності.

4. Диференціація та інтеграція психічних процесів і властивостей.

Диференціація означає послідовне ускладнення психіки шляхом накопичення новоутворень. Так, після народження найбільш розвиненим психічним процесом є відчуття, на його основі виникає сприймання, потім пам'ять, згодом – наочно-дійове мислення і уява.

Інтеграція – зміцнення та розширення зв'язків між окремими психічними утвореннями. Так, завдяки розвитку воліз'являються довільна увага, пам'ять, управління емоціями. Дорослий володіє всіма видами мислення, які в онтогенезі з'явилися послідовно.

6. Зміна співвідношення детермінант психічного розвитку. З віком дитини змінюється співвідношення біологічних і соціальних факторів психічного розвитку. Із розширенням зв'язків дитини із соціальним середовищем зростає роль соціальних впливів. Змінюються і самі соціальні детермінанти (сім'я, школа, клас, друзі). Для людини провідну роль у психічному розвитку відіграє соціальний фактор.

Соціальне середовище є джерелом психічного розвитку. У ньому вирізняють три компоненти:

- макросередовище – суспільство, його соціально-економічна і політична система;
- мезосередовище – національно-культурні та соціально-демографічні особливості населення за місцем проживання дитини;
- мікросередовище – безпосереднє оточення, близькі дорослі, сім'я.

Суспільство організовує передачу суспільного досвіду через навчання і виховання у спеціальних закладах. Навчання і виховання організуються з урахуванням вікових можливостей дитини, а тому необхідно їх вивчити, з'ясувати. Суспільний досвід засвоюється не автоматично, а через активність і діяльність дитини. З певного етапу онтогенезу дитина навчається сама регулювати свій розвиток. Її особистість стає окремою детермінантою психічного розвитку

6. Пластичність – здатність психіки до змін, яка з віком знижується. Так, дитина до 2–3 років може оволодіти будь-якою мовою, залежно від соціального оточення і незалежно від раси чи національності. Але вже у шкільному віці засвоєння нової мови значно ускладнюється. Пластичність виявляється також у компенсації певних недоліків одних властивостей посиленням розвитком інших. Наприклад, послаблені зір чи слух спричиняють посилення дотику, нюху.

Отже:

- психічний розвиток виступає як процес кількісних та якісних змін, що відбуваються у ході діяльності і спілкування дитини;
- психічний розвиток має такі ознаки, як: гетерохронність, асинхронність, стадіальність, диференціація та інтеграція психічних процесів, зміна співвідношення детермінант психічного розвитку, пластичність;

- характеристиками стадій психічного розвитку виступають соціальна ситуація розвитку, основні новоутворення психіки й особистості, провідна діяльність;
- для людини провідну роль у психічному розвитку відіграє соціальний фактор.

2. Періодизація психічного розвитку в епоху дитинства

Періодизація психічного розвитку – принцип розгляду психічного розвитку в онтогенезі, заснований на виділенні якісно відмінних рівнів (стадій).

У концепціях цього типу (в протилежність концепції безперервного розвитку) зміна стадій вважається такою, що має в підставі деяку стійку ознаку (або відношення ознак). Залежно від своїх теоретичних установок прибічники періодизації психічного розвитку підрозділяють процес психічного розвитку на більшу або меншу кількість стадій, використовуючи при цьому різні критерії і виділяючи різний психологічний зміст стадій. Так, прибічник біогенетичного підходу і закону рекапітуляції американський психолог Стенлі Холл (1844–1924) вважав, що онтогенез психіки в цілому повторює її філогенез, і виділяв стадії немовляти, дитинства, передпідліткового віку і юності, що відповідають тваринній стадії розвитку психіки, дикості, початку цивілізації, епосі романтизму.

Для швейцарського психолога Жана Піаже (1896–1980) підставою періодизації були характеристики інтелекту (наприклад, стадій сенсомоторного інтелекту, конкретних інтелектуальних операцій і т. д.). Для австрійського психіатра Зигмунда Фрейда (1856–1939) – об'єкт лібідо (оральна, анальна фази і т. д.). Для американського психолога Еріка Еріксона (1902–1994) – особистісна цілісність, що виражає відношення центрального завдання віку, засобів і способів її вирішення (стадії інкорпорації, автономності і т. д.).

У вітчизняній психології особливо міцний фундамент періодизації психічного розвитку заклав Лев Виготський (1896–1934): для нього критерієм були психологічні новоутворення, характерні для кожної стадії, яка визначається характеристиками стійкої, адекватної віку соціальної ситуації розвитку.

Виділяються наступні етапи розвитку: вік немовляти, раннє дитинство, дошкільний вік, молодший шкільний вік, підлітковий вік, юнацький вік. Стабільні вікові періоди розділені кризовими, в яких відбувається зміна соціальної ситуації розвитку.

Радянський психолог Данило Ельконін (1904–1984) розвинув ці положення, обґрунтувавши свою періодизацію психічного розвитку зміною провідних типів діяльності і виділивши різні за змістом стадії – епохи, фази, періоди. Виділені два типи фаз вікового розвитку – фази оволодіння мотиваційною стороною людської активності і фази опанування операціонально-технічної сторони діяльності. Відповідно до цього дошкільний вік – вік опанування сенсів людської діяльності в грі – і молодший шкільний вік – вік опанування засобами розумової діяльності в учбовій діяльності – складають дві фази єдиної епохи – дитинства.

Періодизація психічного розвитку епохи дитинства за Ельконіним виглядає наступним чином:

I. Епоха дитинства – від народження до 10–11 років:

1. Вік немовляти – від народження до одного року; в ньому виділяють період новонародженості – приблизно 4–6 тижнів після народження. Завершення цього періоду знаменує виникнення комплексу поживлення – встановлення соціального контакту з матір'ю.

2. Вік раннього дитинства – один-три роки; у цьому віці виділяють наступні періоди:

- 1) період домовленнєвого розвитку (від 1 до 1,5 року);
- 2) період мовленнєвого розвитку (від 1,5 до 3 років).

3. Дошкільний вік (вік гри) – від трьох до шести-семи років. Його називають віком гри, оскільки саме гра є провідною діяльністю дошкільного віку.

У дошкільному віці виділяють три періоди: молодший дошкільний вік (3–4 роки), середній дошкільний вік (4–5 років) і старший дошкільний вік (5–7 років).

4. Молодший шкільний вік – від шести-семи до десяти-одинадцяти років.

Порівняльна періодизація психічного розвитку і психопатологічної симптоматики в дитинстві (Anthony, 1970)

Вік	Стадія психосексуального розвитку (Фрейд)	Стадія психосоціального розвитку (Еріксон)	Стадія когнітивного розвитку (Піаже)	Стадія афективного розвитку (Джерсідд)	Психопатологічні симптоми (Ентоні)
0–1,5	оральна	довіра – недовіра	Сенсомоторна	страхи перед темнотою, чужими, самотністю, раптовими звуками, безпорадністю	аутизм, анаклітична депресія*, порушення харчування і сну
1,5–3	анальна	автономія – сумнів/сором	символічна	страх розлуки, страх бути покинутим, страх перед раптовими рухами	симбіотична поведінка, негативізм, упертість, боязкість/сором'язливість, нічні страхи
3–5	генітальна едипова	ініціатива – почуття провини	інтуїція, уявлення	страхи перед: тваринами, уявними істотами, травмою/образою	фобії, кошмарні сновидіння, проблеми мовлення, енурез, енкопрез, страхи
6–11	латентна	старанність – почуття власної неповноцінності	конкретні операції	страхи перед: шкільними невдачами, страх бути висміяним, страх втрати власності, фізичної вади, хвороби, смерті	шкільні проблеми, страх школи, шкільна фобія, нав'язливості, конверсійні симптоми, тики

4. Психічний розвиток новонародженої дитини

Перший період життя дитини триває кілька тижнів. Новонароджена дитина проявляє активність, що ґрунтується на вроджених безумовних

рефлексах, тому поведінка дитини як така, що будується на вироблених за життя реакцій, відсутня.

Активність малюка обмежена моментами задоволення біологічних потреб у їжі, у теплі тощо. Значну частину доби новонароджений спить, періодично прокидаючись, щоб поїсти. Зберігається фізіологічна залежність малюка від матері, від грудного годування та гігієнічного догляду. Народжуючись як біологічна істота, новонароджений у соціальному оточенні швидко набуває соціальних ознак.

Все життя дитини будується дорослим на основі суспільно вироблених способів: батьки привчають дитину спати у нічний час та стимулюють його активність вдень; дитину оточують предмети, необхідні для купання, годування, збереження тепла, іграшки. Залежність існування дитини від дорослого, постійний контакт із ним зумовлює особливий інтерес до його особи, малюк намагається доступними для себе засобами привернути увагу дорослого. Головними з них у новонародженого виступають крик та плач. Результатом першого досвіду спілкування новонародженого із близькими дорослими виступає поява в нього потреби у спілкуванні і співробітництві з дорослими. Перші прижиттєві реакції малюка виникають у контексті його спілкування з дорослими, зокрема під час годування дитини матір'ю. Погляд дитини зосереджується на обличчі матері, дитина ніби завмирає, прислуховуючись до голосу матері. Ці реакції отримали назву зорового та слухового зосередження, яке становить основу для подальшого формування поведінки дитини.

Під впливом умов, створених дорослими, помітно змінюється емоційне життя малюка. Від народження для дитини характерними є негативні емоційні реакції, оскільки вони сигналізують оточуючим про незадоволені потреби, які мають життєво важливе значення для малюка. Створений дорослими позитивний емоційний фон, доброзичливість, ласкаві звертання, уважність, турбота викликають у малюка відповідні емоційні реакції.

Посмішка новонародженого виступає першою соціальною емоцією, яка включається у спілкування з дорослим і є своєрідною відповіддю на лагідне звертання до неї. Тут проявляються перші ознаки спрямованості поведінки дитини, на основі якої згодом розвивається цілепокладання, як необхідна риса діяльності.

Саме в емоційній сфері психіки дитини формується важливе новоутворення – «комплекс пожвавлення», що виникає під час контакту дитини з дорослим і включає емоційні та рухові реакції: посмішку, вокалізації, дитина тягнеться ручками і спрямовує погляд у напрямі дорослого.

У дитини виникають перші соціальні потреби у пізнанні та спілкуванні, тісне переплетення яких задовольняється за допомогою «комплексу пожвавлення». **Потреба малюка у спілкуванні реалізується в безпосередньо-емоційному спілкуванні як провідній діяльності немовлячого віку.** Поява «комплексу пожвавлення» як першої форми поведінки дитини свідчить про завершення періоду новонародженості й про початок дитинства.

Найважливіші надбання у психічному розвитку новонародженого:

- набуття перших соціальних ознак на основі досвіду безпосереднього емоційного спілкування з дорослим;
- закріплення специфічно людського біоритму нічного сну та періоду денної активності;
- початок формування перших соціальних потреб у пізнанні та спілкуванні;
- закладання основ формування людської поведінки (зорове й слухове зосередження на обличчі дорослого, перша соціальна емоція – посмішка);
- органи чуття розвиваються швидше рухового апарату;
- зародження і розвиток першої форми поведінки – комплексу пожвавлення.

5. Психічний розвиток дитини першого року життя

Особливості психічного розвитку дитини до 1 року пов'язані зі зміцненням опорно-рухового апарату організму дитини, на основі якого виникає здатність дитини захоплювати й утримувати предмети в руках. Рука дитини при цьому рухається під контролем зору, що свідчить про появу зорово-рухових координацій. Під впливом пізнавальної потреби й потреби в активності дитина інтенсивно освоює маніпулювання з предметами. Операційну сторону такого маніпулювання становить дія хапання. Дитина прагне освоїти якомога більшу кількість предметів, починає повзати, намагаючись дістати цікаву іграшку, а до кінця 1-го року життя навчається ходити, що значно розширює її самостійність.

Наприкінці 1-го півріччя потреба малюка у спілкуванні з дорослим починає перебудовуватись: він прагне до спільних дій з дорослими, тобто виникають ділові мотиви спілкування (наприклад, прагнення разом з дорослим оглядати іграшку). Спілкування включається у процес маніпуляцій з предметами, у його змісті з'являються коментування дій, пояснення до них, контроль за ними.

У ході цих видів діяльності у немовляти виникають новоутворення: емоційне ставлення до дорослих, психологічна спільність існування з іншими, хапання предметів, деякі перцептивні дії. Виникає важлива форма зв'язку дитини з дійсністю через співробітництво з дорослими, що є основою розвитку свідомості. У II півріччі з'являються маніпуляційні дії. Значення маніпуляцій з предметами в тому, що дитина оволодіває суспільними способами використання предметів, засвоюючи їх функції й призначення. На цій основі зароджуються передумови для розвитку мовлення. Першим етапом у його розвитку виступає латентне засвоєння мови, коли дитина не може сама вимовляти слова, але вже розуміє мовлення дорослого. До року дитина вимовляє перші слова, фрази виникають після року. Завдяки мовленню в дитини інтенсивно починають розвиватися психічні процеси. Вона прагне назвати сприймані об'єкти. У процесі маніпуляцій з предметами зароджується наочно-дійове мислення. Для того щоб мислити, дитині потрібно одночасно

діяти з предметами. Таким чином, дитина набуває певної незалежності від дорослого, пов'язаної із її фізичним розвитком (рука втримує предмети, дитина сама пересувається). Тепер малюк сам може вибирати об'єкт, з яким діятиме.

Основні досягнення психічного розвитку в немовлячому віці:

- поява зорово-рухових координацій, спостерігається вирівнювання у розвитку органів чуття та опорно-рухового апарату;
- виникають предметні маніпуляції, операційною стороною яких виступає дія хапання, а мотиваційною – потреба в пізнанні та активності;
- спілкування з дорослим вплітається в маніпулятивну діяльність з предметами;
- розширюється самостійність дитини у пересуванні й пізнанні, з'являється перше «передособистісне» новоутворення – активність;
- у сфері пізнавальних процесів виникає уявлення про предмет зі стійкими властивостями; розвиток пам'яті розширює межі досвіду дитини і починає його формувати; з'являються перші прояви наочно-дійового мислення, починається оволодіння пасивним та активним мовленням.

6. Психічний розвиток дитини раннього віку

Ранній вік знаменується появою фундаментальних життєвих надбань: ходіння, предметної діяльності, мовлення. Завдяки вільному пересуванню дитина вступає в час самостійної взаємодії із зовнішнім світом. Розвивається орієнтування у просторі, зростають пізнавальні можливості. Досягнення малюка в оволодінні предметами до кінця першого року життя набувають у ранньому віці особливого розквіту.

Спілкування дитини з дорослим відбувається як їх спільна діяльність, стосунки між ними опосередковані предметом, предметними діями. (Д.Б. Ельконін, Л.Ф. Обухова). У процесі такого спілкування відбувається активне засвоєння малюком соціально вироблених способів використання предметів. Перші предмети, якими оволодіває дитина, крім іграшок, – побутові в їх функціональному призначенні, що породжує предметні дії, а не маніпуляції,

як на 1-му році життя. Фізичні властивості предметів прямо не вказують на те, як їх треба вживати. Носієм соціально вироблених способів використання предметів виступає дорослий. Дитина перебуває у суперечливій ситуації: вона прагне сама виконати дію, але не може цього зробити без зразка дорослого. Подолання цієї суперечності приводить до того, що виникає ситуативно-ділове спілкування як засіб здійснення предметної діяльності, у ході якої дитина оволодіває призначенням предметів, вчиться діяти з ними так, як прийнято в суспільстві.

Соціальна ситуація розвитку дитини раннього віку зумовлена спілкуванням з дорослим як формою організації предметної діяльності малюка. Спілкування з дорослим відбувається з приводу предметних дій за допомогою мовлення, знижується його емоційність. Інтенсивно розвивається мовлення, витісняючи жести і лепет. Така форма спілкування – ситуативно-ділова. Ділові якості дорослого стають головним мотивом спілкування. У 2,5 роки дитина у грі наслідує дорослого, у неї розвивається символічна дія (використання заміників). Здатність наслідувати лежить в основі інтелектуального та моторного розвитку дитини. Наслідування включає два компоненти: копіювання і відбір певних зразків для наслідування. Згодом виникає відстрочене наслідування за пам'яттю. Діти наслідують дії, якими ще не оволоділи, і це сприяє їх засвоєнню.

Досягнення раннього дитинства у психічному розвитку:

- на основі фізичного розвитку значно розширюється самостійність дитини, що призводить до усвідомлення нею себе як суб'єкта («Я сам»);
- провідною діяльністю дитини раннього віку виступає предметно-маніпулятивна діяльність, що має ігрове забарвлення;
- предметно-маніпулятивна діяльність здійснюється на основі предметних дій, що розвиваються у малюка з маніпуляцій;
- розвивається ситуативно-ділова форма спілкування з дорослими, зароджується спілкування з однолітками, виникають передумови ігрової і продуктивної діяльності;

- пізнавальні процеси тісно взаємопов'язані; провідним з них виступає наочне сприйняття, на основі якого розвивається впізнавання, освоюються наочні форми мислення (наочнодієве і наочно-образне), виникає уява, дитина переходить до активного мовлення.

6. Психічний розвиток дошкільника

Успіхи дитини в оволодінні предметами ґрунтуються на основі наслідування зразків дорослих. Прагнення дитини до наслідування набуває генералізованого характеру, переноситься з конкретних способів дій на всю поведінку дорослого, на його взаємини з оточуючими. Відкривши для себе у ранньому віці «світ предметів», дитина дошкільного віку переходить до «відкриття світу людей». На перший план для дитини виступають соціальні взаємовідносини, спілкування між людьми, їхні суспільні функції: моя мама вчителька, а моя – лікар тощо. Якщо у ранньому віці у спілкуванні з дорослим головною ланкою був предмет, то тепер він відступає на другий план, служачи засобом входження дитини у світ людських взаємин. Прагнення дошкільника стати дорослим, наслідувати його соціальні функції не може мати реального втілення, тому виникає **сюжетно-рольова гра – провідна діяльність дошкільного віку**. Головним змістом сюжетно-рольової гри виступає моделювання міжособистісних взаємовідносин дорослих людей. У предметно-маніпулятивних іграх діти моделюють взаємозв'язки між предметами за допомогою замінників реальних предметів. Прагнення до наслідування дорослих реалізується й за допомогою інших видів діяльності, що активно формуються у дошкільника: продуктивної, образотворчої, трудової.

Основні досягнення у психічному розвитку дошкільника:

-потреба дошкільника увійти у світ дорослих, що виникає наприкінці раннього віку, зумовлює засвоєння ним позаситуативно-пізнавальної та позаситуативно-особистісної форм спілкування з дорослим, а також оволодіння широким колом видів діяльності – сюжетно-рольовою грою продуктивною, трудовою, побутовою;

- види діяльності дошкільника мають моделюючий характер і відбуваються у системі дитина–предмет–дорослий, що реалізовується по-різному залежно від виду діяльності;
- пізнавальні процеси набувають довільного характеру, інтелектуалізуються;
- важливими новоутвореннями особистості виступають моральні інстанції, супідрядність мотивів, диференційована самооцінка, усвідомлення своєї особистості;
- центральним новоутворенням особистості дошкільника виступає нова внутрішня позиція, новий рівень усвідомлення свого місця в системі суспільних відносин, які породжують готовність дитини до суспільно значущої діяльності учіння.

7. Психічний розвиток молодшого школяра

Молодший шкільний вік, як і будь який віковий період, згідно концепції Л.С. Виготського, – це культурно-історична категорія, що фіксує особливості психічного розвитку дитини з позиції досягнення соціальних завдань і змісту освітнього процесу як невід’ємної складової ціннісних пріоритетів певного суспільства. Тож психологічні особливості молодшого шкільного віку як особливої ланки всього шкільного онтогенезу не можуть вважатися незмінними. Науково доцільним у зв’язку з цим має бути твердження про відносно стійкі, визначальні риси цього віку. Академік І.Д. Бех (Т. 3, с. 90) зауважує, що молодший шкільний вік – відповідна стадія психічного розвитку суб’єкта – набуває нині чітко окресленої виразності як щодо попереднього вікового етапу (дошкільне дитинство), так і наступного підліткового етапу. Це зумовлене істотним прискоренням процесу розвитку особистості, що є характеристикою, властивою лише сучасній соціальній ситуації як провідній розвивальній детермінанті. Цей факт постає з усією очевидністю, коли ми починаємо аналізувати особливості нинішнього культурного середовища.

В процесі навчальної діяльності розвиваються основні психологічні **новоутворення молодшого шкільного віку**: довільність психічних процесів, внутрішній план дій, вміння організовувати навчальну діяльність, рефлексія.

8. Інваріантні вікові характеристики молодшого школяра

Дитина віком 6–10 років починає розуміти, що вона являє собою певну індивідуальність, яка, безумовно, зазнає соціальних впливів. Вона знає, що зобов'язана навчатися і в процесі навчання змінювати себе, привласнюючи колективні знаки (мову, цифри, ноти тощо), колективні поняття, знання та ідеї, якими послуговується суспільство, систему соціальних очікувань стосовно поведінки та ціннісних орієнтацій. Водночас вона знає, що відрізняється від інших і переживає свою індивідуальність, прагнучи утвердити себе серед дорослих і ровесників.

У цей період триває насичення мотивів поведінки і діяльності новим соціальним змістом. Особливого значення набувають навчальні мотиви й мотиви встановлення стосунків із дорослими та однолітками з приводу навчальної діяльності. У цей період по-новому перебудовується мотиваційно-потребова сфера, що якісно змінює зміст домагань на визнання. Навчальна діяльність з усіма її складовими стає домінантною у домаганнях дитини.

Вона має совість, і ми можемо апелювати до неї, коли дитина скоює негативний вчинок. Вона знає, що означає: повинна, зобов'язана. У неї пробуджується почуття гордості чи сорому залежно від вчинку. Молодший школяр може пишатися не лише вчинком, який схвалений дорослим, а й своїми позитивними якостями (сміливістю, правдивістю, готовністю поділитися з іншими), які він добре усвідомлює. Він може соромитися не тільки поміченої дорослим негативної дії, а й таких своїх виявів, які сам оцінює як негідні (боягузтва, грубості, жадібності й т. ін.). Прагнення до самоутвердження стимулює дитину до нормативної поведінки, до того, щоб дорослі підтвердили її гідність. Однак прагнення до самоутвердження, якщо дитина нездатна виконати те, чого від неї очікують (насамперед це успіхи у школі), може стати причиною її нестримного вередування. Загалом домагання

визнання серед близьких, однолітків і вчителя спонукає дитину до розвитку довірливості, організованості, цілеспрямованості, навичок самоконтролю й самооцінювання.

Навчальна діяльність, вважає І.Д. Бех, сприяє розвитку в дітей відповідальності, тобто здатності розуміти відповідність результатів своїх дій необхідним цілям і нормам. Відповідальність стимулює почуття співпричетності спільній справі, почуття обов'язку. Емоційнопозитивне ставлення до самого себе, що покладено в основу структури самосвідомості особистості кожної дитини, яка нормально розвивається, орієнтує її домагання відповідати позитивному етичному еталону.

Коли потреба відповідати позитивному еталону поведінки набуває особистісного смислу, у дитини з'являється відповідальність як риса особистості. Дитина молодшого шкільного віку опановує своєю поведінкою. Це пов'язано з тим, що вона точніше, диференційовано осягає норми поведінки, вироблені суспільством. Такі норми визначають поведінку людини і характер її взаємин з іншими людьми.

Молодші школярі поступово опановують своєю поведінкою, починаючи стриманіше виражати свої емоції – невдоволення, роздратованість, заздрість, коли перебувають у класному колективі, оскільки нестриманість у вияві почуттів одразу викликає зауваження, піддається обговоренню й осуду. Опановуючи здатністю володіти своїми почуттями, молодший школяр проявляє свій гнів не стільки в моторній формі (у бійці), скільки у словесній (осуд, сварка); з'являються нові відтінки у вираженні почуттів (іронія, насмішка, сумнів).

У дітей цього віку розвиваються вищі почуття – естетичні, соціальні. Особливу роль відіграє формування моральних почуттів: почуття товарищескості, відповідальності за клас, співчуття до горя навколишніх людей, занепокоєння через несправедливість тощо. При цьому формуються такі почуття внаслідок конкретних впливів, спостереженого вчинку, враження від слів учителя. Важливо пам'ятати, зауважує І.Д. Бех, що коли молодший

школяр дізнається про норми поведінки, то слова вихователя він сприймає лише тоді, коли вони емоційно його зачіпають, коли він безпосередньо відчуває необхідність чинити так, а не інакше.

Новим джерелом виникнення у молодшого школяра різних переживань, є не тільки навчання, а й колектив класу, з яким встановлюються нові соціальні зв'язки. Такі зв'язки виникають на основі різноманітних видів спілкування, зумовлених діловими взаєминами під час виконання доручень, загальною відповідальністю за дії класу, взаємною симпатією тощо.

Так зване емоційне зараження буває і в колективі молодших школярів, однак воно великою мірою визначається характером суспільної думки класу як певного виду емоційного ставлення до фактів шкільного життя, доволі стійкого і небайдужого для його учасників.

Почуття як мотиви поведінки молодшого школяра посідають вагоме місце в його житті й набувають при цьому іншої, ніж у дошкільника, форми. Переживання гніву, озлоблення, роздратування може викликати у молодшого школяра агресивну дію стосовно того, хто образив його товариша, проте бійки у дітей цього віку виникають лише в тому разі, якщо переживання досягає великої сили, а стримувальні чинники, зумовлені усвідомленими правилами поведінки, відкладаються.

У дітей молодшого шкільного віку проявляється нестійкість моральної структури (І.Д. Бех), яка виражається в нестійкості їх моральних переживань, непостійному ставленні до одних і тих самих подій, що залежить від різних причин.

По-перше, моральні настанови, які визначають учинки дитини, не мають достатньо узагальненого характеру. В одних випадках вони «пробивають собі шлях» у її свідомості, в інших – не дістають свідомого застосування.

По-друге, моральні настанови, які увійшли в свідомість дитини, ще недостатньою мірою стали стійким її надбанням, закріпленим у тому розумінні, що вони одразу починають мимовільно проявлятися, тільки-но

виникає ситуація, що потребує до себе морального ставлення. Але вони можуть і не виявлятися в його діях і вчинках.

У молодшому шкільному віці моральні почуття характеризуються тим, що дитина не завжди чітко усвідомлює й розуміє моральні принципи, за якими слід діяти, проте водночас їх безпосереднє переживання підказує їй, що добре, а що погано. Тому, здійснюючи недозволені вчинки, вона звично переживає сором, інколи страх.